

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА: ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

План

1. Сутність політичної влади, її класифікація і функції.
2. Легітимність владних відносин: критерії і типи.
3. Політичний режим, його сутність та типологія.

Основні поняття: авторитаризм, анархізм, диктатура, кратологія, легальність політичної влади, легітимність політичної влади, політична влада, політичний режим, ресурси влади, тоталітаризм.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Дана тема – одна з ключових у курсі політології. Проблема влади є однією з центральних у політичній науці і політичній практиці. Визначення сутності, особливостей, функцій влади має важливе значення для розуміння природи політики і держави, дозволяє зрозуміти сутність політичних відносин, виокремити їх із сукупності суспільних відносин. Студенти повинні чітко усвідомити основні ознаки політичної влади: верховенство, публічність, легальність, моноцентричність, широкий спектр ресурсів, якими розпоряджається влада. Для розкриття питання необхідно дати визначення понять «кратологія», «влада», «суб'єкт влади», «об'єкт влади», «ресурси влади», ознайомитись з основними підходами до трактування влади, охарактеризувати різні види влади (політичну, економічну, соціальну, духовно-інформаційну тощо). Щодо суто політичної влади, то слід назвати можливі форми її здійснення, визначити їх специфіку, дати характеристику основних функцій політичної влади.

2. Для засвоєння другого питання необхідно чітко визначити сутність легітимності як однієї з основних якостей влади та її співвідношення з легальністю. Студенти повинні усвідомити, що легальність – це формально-юридична характеристика влади, а легітимність – це її соціокультурна характеристика. При розгляді феномену легітимності треба визначити її ознаки та джерела легітимації влади, зупинитися на теорії М.Вебера і охарактеризувати три типи легітимності, які він виділяв: традиційний, харизматичний, раціонально-легальний. При цьому цікаво було б проаналізувати позитивні та негативні аспекти кожного із цих типів, умови виникнення та існування. На основі одержаних теоретичних знань студентам варто зробити спробу проаналізувати легітимність влади та її засади на прикладі державної влади сучасної України.

3. Вивчення третього питання передбачає чітке визначення поняття «політичний режим», а також таких його типів, як авторитарний, тоталітарний, автократичний, демократичний, анархічний, охлократичний тощо. Студенти повинні вміти класифікувати політичні режими за різними критеріями, виділяючи основні ознаки кожного з типів. Варто пам'ятати, що «чисті типи» політичних режимів у реальному житті зустрічаються рідко, набагато частіше формуються ті чи інші різновиди «змішаних режимів».

Необхідно дати характеристику основних політичних режимів, а саме: визначити сутність понять, виділити провідні риси кожного з режимів, підібрати приклади держав з відповідними політичними режимами з історії та сучасності.

Підсумовуючи одержані теоретичні знання з даної теми, студенти повинні дати характеристику і з'ясувати особливості сучасного українського політичного режиму. Для цього треба порівняти конституційне визначення політичного режиму України та реалії політичного життя.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Сутність політичної влади, її класифікація і функції

Політична влада - це реальна здатність одних суб'єктів політики проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм.

Політична влада здійснюється: державою, політичними партіями і громадсько-політичними організаціями, органами місцевого самоврядування.

Специфіка державної влади полягає в тому, що вона здійснюється спеціальним апаратом; поширюється на всю територію країни; наділена монополією на прийняття законів та застосування примусу.

Влада політичних партій і громадських організацій здійснюється лише в межах цих партій та організацій, ґрунтується як на правових нормах, установлених державою, так і на політичних нормах, які не є правовими і діють лише в межах політичних партій і громадських організацій.

Влада органів місцевого самоврядування поширюється лише на певну частину території держави, значною мірою здійснюється на громадських засадах, ґрунтується як на загальнодержавних правових нормах, так і на нормативних актах самих цих органів, дія яких поширюється лише на підпорядковану їм територію.

Функції політичної влади:

- керівництва та управління суспільством у цілому та його складовими (розробка стратегії і тактики управління суспільством);
- інтеграції суспільства (врахування й узгодження інтересів усіх соціальних груп);
- оптимізації політичної системи відповідно до цілей і завдань правлячих сил;
- забезпечення політичної стабільності в країні.

Основні риси політичної влади:

- верховенство (обов'язковість виконання владних рішень усіма членами суспільства);
- публічність (суспільний, безособовий і відкритий характер влади);
- моноцентричність (існування єдиного центру прийняття рішень – держави);
- різноманіття ресурсів (засобів здійснення політичної влади);
- легальність (законність, юридична правомірність: легальна влада - влада, що встановлена законом і діє відповідно до нього);
- легітимність (добровільне визнання існуючої влади громадянами, довіра до неї з їх сторони, визнання її справедливою, прогресивною).

2. Легітимність владних відносин: критерії і типи

Легітимність – соціокультурна характеристика влади, яка може оцінюватися шляхом соціологічних опитувань, але не піддається повній формалізації.

М.Вебер виділив чисті типи легітимності політичної влади.

Традиційний тип легітимності влади ґрунтується на авторитеті традицій і звичаїв. Влада цього типу встановлюється відповідно до традицій і звичаїв і ними ж обмежується. Підвладні сприймають владу як належну тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і святість здавна існуючих порядків. Традиційна легітимність найстійкіша, оскільки сталими є самі традиції і звичаї. Приклад традиційної легітимності – монархія.

Харизматичний тип легітимності влади (від грецьк. *harisma* – особливий дар) ґрунтується на вірі людей у незвичайні якості і здібності, винятковість правителя (харизматичного лідера). Такий тип притаманний суспільствам з невисоким рівнем розвитку демократії і політичної культури його членів. Нерідко він виникає і в розвинених демократичних державах у кризові періоди, коли відчувається нагальна потреба в об'єднанні всіх верств суспільства навколо особи політичного керівника для виходу з кризи. При цьому свідомо культивується велич самої особи керівника. Приклади – Цезар, Наполеон, Ленін.

Раціонально-легальний тип легітимності влади базується на переконанні людей у законності (легальності) й доцільності (раціональності) встановлених порядків та існуючої влади. За цього типу легітимності органи влади та їхні керівники обираються через демократичні процедури й відповідальні перед виборцями, правлять не видатні особистості, а закони, на основі яких діють органи влади й посадові особи. Це – основний тип легітимності політичної влади в сучасних демократичних державах.

У реальності найчастіше функціонують не ідеальні типи легітимності, а їх комбінації.

Джерела легітимації влади:

1. участь громадян у правлінні веде до відчуття причетності людей до політики, здійснюваної органами влади;
2. ефективна адміністративна, економічна, військова, освітня діяльність влади;
3. застосування сили. Чим нижчий рівень легітимності, тим сильніший примус.

Найбільшим потенціалом легітимності володіє демократичний режим.

3. Політичний режим, його сутність та типологія

Політичний режим - система способів і методів управління певним державно організованим суспільством; система способів і методів взаємодії суспільства та органів політичної влади.

Увага характеристиці політичних режимів – ще з часів Аристотеля (виділяв правильні й неправильні форми правління). У сучасних умовах політичні режими частіше за все класифікують

на авторитарні, тоталітарні та демократичні. Іноді в окремі групи виділяють автократичні, охлократичні, анархічні режими.

Тоталітарний політичний режим (від лат. totus – весь, цілий) характеризується повним контролем держави над усіма сферами людського життя; фактичною ліквідацією прав і свобод громадян; репресіями щодо опозиції та інакодумців.

Основні ознаки тоталітаризму:

- жорсткий контроль політичної влади над усіма сферами життя суспільства в цілому і кожної особи зокрема;
- повна монополізація влади політичним лідером, який представляє законодавчу і виконавчу владу;
- відсутність легальної опозиції;
- державний монополізм в економіці;
- нетерпимість до політичного інакомислення;
- наявність обов'язкової для всіх офіційної ідеології;
- примітивізація політичної культури, всієї сфери гуманітарних знань;
- існування широкого суспільно-політичного руху, що забезпечує тоталітарній владі масову підтримку.

Форми прояву тоталітарного режиму: праві (фашизм, нацизм) і ліві (військовий комунізм, сталінізм).

Авторитарний політичний режим (від лат. autoritas – цілковита влада, вплив) характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб; звуженням політичних прав і свобод громадян та їх об'єднань; суворою регламентацією їхньої активності; різким скороченням повноважень демократичних інституцій.

Основні ознаки авторитаризму: відчуження народу від влади; відсутність гласності; наділення виконавчих органів широкими законодавчими повноваженнями; опора на силу й готовність влади в будь-який час застосувати масові репресії; переважання у діяльності органів політичної влади методів командування і диктату; обмеження громадянських, політичних та особистих прав і свобод; виключення з процесу прийняття та реалізації політичних рішень методу компромісу.

Демократичний політичний режим заснований на прийнятті рішень у відповідності з волею більшості; періодичній виборності органів державного управління; рівноправності громадян.

Основні ознаки демократії:

- наявність у громадян широкого кола прав і свобод та їх гарантій;
- чітке визначення меж можливого втручання держави у справи особи;
- відсутність у органів політичної влади нічим не обмежених повноважень;
- гласність прийняття рішень органами політичної влади та доступність для всіх громадян суспільне значущої інформації;
- застосування методу політичного компромісу, ставлення органів влади до факту існування опозиції як до нормального явища суспільного життя;
- визнання плюралізму поглядів та дій, захист прав меншостей на свою самобутність та вплив на соціальні процеси.

«Чисті» типи політичних режимів у реальному суспільному житті зустрічаються нечасто. Як правило, формуються ті чи інші різновиди змішаних режимів. Так, українська політична система як система перехідного типу нині має елементи різних політичних режимів. При цьому ст. 1 Конституції України чітко закріпила головну тенденцію в розбудові політичної системи: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава».

Інші класифікації (типології) політичних режимів:

- постійні та тимчасові;
- нормального та надзвичайного функціонування;
- конституційні та неконституційні;
- світські, релігійні та атеїстичні;
- безпартійні, одно-, двох- та багатопартійні;
- цивільні та військові тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке суб'єкти й об'єкти влади?
2. Назвіть основні підходи до трактування влади.

3. Що таке політична влада? Які визначення цього поняття Вам відомі?
4. Назвіть ідеальні (чисті) типи легітимності за М.Вебером та Д.Істоном. Проілюструйте прикладами з історії та сучасності.
5. Що таке політичний режим? Чим відомі Вам визначення відрізняються одне від одного?
6. На які форми поділяють тоталітарні режими? Чим відрізняються праві тоталітарні режими від лівих?
7. Чим авторитаризм відрізняється від тоталітаризму?
8. Дайте характеристику сучасному політичному режиму в Україні.

ЛЕКЦІЯ. Політична система суспільства (2 год.)

План

1. Сутність, структура та функції політичної системи.
2. Типологія політичних систем.
3. Основні напрями, особливості та проблеми розвитку політичної системи України.

Основні поняття: громадянське суспільство, політична система.

Методичні вказівки до вивчення теми:

1. Розпочавши вивчення першого питання, треба мати на увазі, що політична система суспільства – одна з найскладніших категорій політології. Спочатку слід з'ясувати, що собою являє загальна теорія систем. Важливо пам'ятати, що політична система суспільства виступає як частина суспільної системи, тому потрібно розглянути її взаємозв'язок з іншими системами суспільства (економічною, соціальною, духовною) і вплив на них. Наступним кроком є з'ясування ролі системного аналізу у визначенні сутності політичної системи. Потрібно розглянути сутність структурно-функціонального підходу Т.Парсонса, концепцію політичної системи Д.Істона, модель політичної системи Г.Алмонда та порівняти їх.

При підготовці до першого питання студенти також повинні вивчити структуру політичної системи, тобто виділити її основні підсистеми. Розглядаючи інституціональну підсистему, студенти мають дати визначення поняття «політичні інститути» та відповісти на питання: чому інституціональна система є основоположною як щодо політичної системи у цілому, так і щодо її складових? Вивчаючи нормативну, функціональну та комунікативну підсистеми, потрібно з'ясувати їхню сутність. Далі студенти повинні визначити функції політичної системи, які вона виконує у суспільстві.

2. Друге питання передбачає розуміння того, що порівняння типів політичних систем за різними критеріями дозволяє більш глибоко аналізувати їх переваги і недоліки. Треба з'ясувати, як змінювалися погляди на типологію політичних систем з античних часів і до наших днів. Необхідно ознайомитись з класифікаціями політичних систем за такими критеріями, як суспільно-економічна формація (марксистська теорія), тип легітимності політичного панування (за М.Вебером), політична культура і характер взаємодії різних політичних інститутів (за Г.Алмондом), тип політичного режиму тощо. Особливу увагу варто звернути на характеристику таких моделей політичних систем, як командна, змагальна й соціо-примирлива: слід виділити їх головні ознаки, підібрати приклади з історії або сучасності. Необхідно пам'ятати, що кожна з цих моделей має багато модифікацій і не існує в абсолютно «чистому» вигляді.

3. Готуючись до третього питання, студенти повинні чітко визначити тип політичної системи сучасної України, дати характеристику її особливостям, розкрити шляхи реформування усіх підсистем українського суспільства (економічної, соціальної, політичної, духовної та ін.). На основі такого аналізу студенти повинні визначити специфічні причини нестабільності політичної системи України та обґрунтувати доцільність і необхідність для України реформи політичної системи. Також слід виділити найнерозвинутіші функції політичної системи України та розкрити причини політичної й соціальної напруженості в суспільстві.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Сутність, структура та функції політичної системи.

Політична система – центральна проблема політології. Вона дає загальне цілісне уявлення про організацію і функціонування політичного життя суспільства.

Щоб зрозуміти поняття "політична система", потрібно розглянути поняття системи взагалі. Система - це певна кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні особливості, притаманні саме цій спільноті.

У навколишньому світі – різноманітні системи: суспільні (політична, економічна, культурна, соціальна, ідеологічна, релігійна, етнічна), **природні, технічні. Головна особливість соціальних систем - вони пов'язані з вольовою, свідомою, цілеспрямованою діяльністю людей та їх різноманітних об'єднань.**

Політ.система виникла на певному етапі розвитку суспільства внаслідок його поділу на класи та появи держави. Дослідження пол.сист. – від Аристотеля, але по-справжньому вагомим результатом досягнуто лише у XX ст.

До середини XX ст. політологія існувала як сукупність розрізнених знань про політичні явища і процеси, значну частину яких складав емпіричний матеріал, отриманий завдяки розвитку соціологічних та психологічних методів наукових досліджень. Особливо значний за обсягом матеріал щодо конкретних політичних процесів, передусім електоральної поведінки, нагромаджено у США. Розрізнені політологічні знання було з'єднано в цілісну сукупність завдяки створенню, насамперед науковцями США, теорії політичної системи суспільства.

Поняття «система» запозичене з електроніки й кібернетики. «Перенесення» терміну у політичну науку здійснили американські учені **Толкотт Парсонс, Девід Істон і Габріель Алмонд, які створили теорії політичних систем**. Американський соціолог **Толкотт Парсонс (1902-1979)**, представник структурно-функціональної школи у праці "**Соціальна система**" (1951) розглядав суспільство як систему, що складається з окремих, інтегрованих елементів. Такими елементами у структурі кожного суспільства були: суспільні цілі, норми, цінності, ролі, інститути, кожен з яких виступає підсистемою великої суспільної системи.

Кожній суспільній системі властиві **чотири основні функції:**

1. адаптація (пристосування її вимог до навколишнього середовища).
2. досягнення цілей (забезпечується політичною підсистемою, політикою).
3. інтеграція, (досягнення стану зв'язаності окремих елементів, наявність упорядкованості, безконфліктності відносин між соціальними суб'єктами - індивідами, соціальними спільнотами, організаціями, забезпечують правові інститути, владні структури, норми права, звичаї).
4. підтримання системи (забезпечується віруваннями, мораллю, органами соціалізації - сім'я, школа, мистецтво тощо).

Системний підхід до аналізу політики вперше застосував американсько-канадський політолог **Девід Істон (нар.1917 р.)** у працях "Політична система" (1953), "Концептуальна структура для політичного аналізу" (1965) і "Системний аналіз політичного життя" (1965).

За вихідну модель він використав біологічні системи, які, взаємодіючи між собою та з довкіллям, зберігаються як стабільні системи. Політична система подібна до біологічних систем й існує в навколишньому середовищі, яке складають інші суспільні системи - економічна, соціальна і духовно-ідеологічна.

Політична система, за Д.Істоном, - це сукупність багатьох елементів, кожний з яких складається з простіших явищ і процесів. Політичне життя – неврівноважена система, у якій увесь час відбуваються порушення та робляться спроби до встановлення рівноваги. Тому системи бувають: стійкими і нестійкими. Д.Істон: « **нерухомість політ.системи недосяжна, поки політ.система живе**».

Взаємодія політичної системи з навколишнім середовищем і всередині самої системи відбувається на **вході, всередині й на виході**.

На вході - це вимоги й підтримка, які надходять з навколишнього середовища, а **на виході** - рішення і дії.

Вимогами є запити й потреби, що стосуються розподілу цінностей у суспільстві. Одні вимоги надходять з оточення політичної системи і є зовнішніми, інші виникають всередині самої системи.

Крім вимог, необхідна й їх підтримка суб'єктами та об'єктами політичного життя, політична активність (проявляється в голосуванні на виборах, сплаті податків, дотриманні законів, повазі до влади, патріотизмі тощо).

Всередині політичної системи відбувається **трансформація** введених до неї вимог і підтримки, в результаті чого **виходом**, тобто продуктом системи є **рішення** щодо розподілу цінностей у суспільстві та відповідні **дії** для їх здійснення.

На виході системи можуть бути нові закони, субсидії, пільги, інформаційні кампанії, політичні заяви влади або вищих посадових осіб тощо.

Габріель Алмонд (1911-2002) розглядав **політичну систему** як цілісну систему зі складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення і здійснює специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи.

Це **система взаємодії**, що виконує функції інтеграції і пристосування за допомогою більш чи менш законного фізичного примусу. Політична система є узаконеною силою, яка підтримує порядок і здійснює перетворення в суспільстві, що забезпечують його згуртованість і цілісність. Як і будь-яка інша система політична система виконує два базових набори функцій - входу і виходу. Є **чотири функції входу і три виходу**.

Функції входу здійснюються *недержавними формуваннями* (політичними партіями, групами тиску, засобами масової інформації), а функції виходу - *державними органами*.

Функції входу:

1. **політична соціалізація** (залучення до участі в політичному житті);
2. **артикуляція інтересів** (формування вимог, які відповідають реальним або уявним інтересам);
3. **агрегування** (поєднання інтересів);
4. **політична комунікація** (спілкування, обмін думками, ідеями).

Функції виходу:

1. **розробка норм** (органи законодавчої влади);
2. **застосування норм** (органи виконавчої влади);
3. **контроль** за їх дотриманням (судові органи).

Д.Істон і Г.Алмонд заклали основи різних варіантів концепції політичної системи й дали поштовх до розвитку теорії політичної системи суспільства в цілому. Кожний із варіантів досліджує різні сторони політичної системи суспільства.

Суть першого підходу (Д.Істон), який часто називають **мікроскопічним**, полягає в розгляді політичної системи під кутом зору її складових підсистем, вивченні сукупності взаємозв'язків і взаємодій, що виникають всередині.

Суть другого підходу (Г.Алмонд), який нерідко називають **макроскопічним**, полягає в тому, що він концентрується на вивченні входів і виходів, а також зворотніх зв'язків, які встановлюються між політичною системою та навколишнім середовищем.

Політична система суспільства - це цілісна, інтегрована сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних політичних суб'єктів, структур і відносин, що відображає інтереси усіх політичних і соціальних сил суспільства.

Основні ознаки політичної системи:

- взаємозв'язок групи елементів
- утворення цими елементами певної цілісності
- внутрішня взаємодія всіх елементів
- прагнення до самозбереження, стабільності та динамізму
- здатність вступати у взаємовідносини з іншими системами.

Структуру політичної системи суспільства складають такі елементи як:

- політичні відносини (взаємини суб'єктів політики з приводу завоювання та здійснення влади):
 - міжкласові
 - внутрішньокласові
 - міжнаціональні
 - міждержавні та ін.
- політична організація суспільства (система інститутів, в межах яких відбувається політичне життя суспільства); вона складається з:
 - власне політичних організацій (держава, пол.партії, пол.рухи)
 - політизованих організацій (народні рухи, профспілки)
 - неполітичних організацій (об'єднання за інтересами)

- засоби масової інформації (займаються збором, обробкою, поширенням інформації, пропагують вироблені політичні і правові норми)
- політичні і правові принципи та норми (формують політ.поведінку та свідомість)
- політична свідомість (сукупність політ.ідей, відображення у політ.документах, правових нормах)

- політична культура (сукупність уявлень про різні аспекти політ.життя).

Інколи структуру системи визначають через політичні підсистеми:

1. організаційна підсистема (держава, партії, суспільно-політичні організації і рухи);
2. нормативна підсистема (політико-правові, організаційні, морально-політичні та ін..норми);
3. інформаційно-комунікативна підсистема (ЗМІ, науково-інформаційна інфраструктура);
4. культурно-ідеологічна підсистема (політ.культура, ідеологія, громадська думка).
5. інститути з огляду на те, що саме вони організують політичне життя.

Визначальний елемент політичної системи – держава. Крім неї, у політичну систему входять: *політ.партії, профспілки, асоціації, ініціативні групи, групи впливу й тиску, соціально-політ.рухи та інші об'єднання, змістом діяльності яких є політичні процеси.*

Держава - основний політичний інститут, що організує, спрямовує і контролює спільну діяльність і відносини людей, суспільних груп, класів, асоціацій, груп інтересів. Це політична форма організації суспільства, що здійснює управління суспільством, охорону його економічної та соціальної сфер, культури. Вона покликана захищати інтереси людей певної території і регулювати за допомогою правових норм взаємовідносини між ними, використовуючи за необхідності спеціальні органи примусу. У внутрішній структурі держава поступово створює особливу соціальну верству, що безпосередньо здійснює державні функції, світську політику.

Політичні партії представляють інтереси соціальних груп і ставлять метою реалізацію їх інтересів шляхом завоювання державної влади або участі в її здійсненні.

Групи інтересів - найрізноманітніші організовані групи, спільності людей (профспілки, молодіжні і жіночі рухи, творчі союзи і об'єднання, етнічні і релігійні спільності, організації ветеранів війни, асоціації підприємців і фермерів та ін.).

Вітчизняні дослідники виокремлюють такі функції політичної системи:

1. вироблення політ.курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства
2. організація діяльності суспільства на виконання цілей, завдань політ.програми держави
3. координація окремих елементів сусп.-ва.
4. легітимізація (діяльність, спрямована на узаконення політ.системи)
5. політ.соціалізація (включення людини у політ.діяльність)
6. артикуляція інтересів (пред'явлення вимог до осіб, що приймають політ.рішення)
7. агрегування інтересів (узгодження і впорядкування інтересів і потреб соціальних верств населення)
8. інтеграція всіх елементів суспільства навколо єдиних для всього народу соц.-політ.цілей і цінностей
9. політ.комунікація складових політ.системи (обмін інформацією між різними елементами політ. системи) та ін.

2. Типологія політичних систем.

Традиція класифікації різноманітних політ.систем – ще у **стародавні часи. Платон, Аристотель** (монархія, тиранія, аристократія, олігархія, політія, демократія)

Марксист: за типом екон.базису політ.системи: рабовласницькі, феодальні, буржуазні, соціалістичні.

Найрізноманітніші політичні системи можна класифікувати за принциповими, корінними ознаками.

Існує **три головні моделі** політичних систем:

командна; змагальна; соціо-примирлива.

Кожна з цих моделей може мати багато модифікацій і не існує в абсолютно "чистому" вигляді.

Командна політична система характеризується такими ознаками:

- інтеграція, фактичне об'єднання всіх структур не шляхом відносин співробітництва, що складаються природно, поступово, а на основі бюрократичної централізації "зверху" навколо одного центру;

- прийняття центром рішень;
- ліквідація автономії у прийнятті рішень на місцях;
- протистояння політичному плюралізму;
- командний стиль управління всіма сферами суспільного життя;
- панування адміністрування у вирішенні всіх політичних проблем, усунення політичної опозиції;

- виняткова роль партійно-державного лідера, що відображається тією чи іншою мірою у культурі його особи;

- пониження політичного значення громадянина, обмеження його прав і свобод;
- зовнішня і внутрішня безконтрольність політичних інституцій; відсутність розподілу влади; стримування способів саморегуляції суспільного організму; ставка переважно на силові, примусові методи;

- поширення політичної демагогії про захист інтересів народу; створення номенклатури (теократичної, королівської, військової або партійно-державної), яка побудована на принципах напівфеодалних рангів з відповідним матеріальним та іншим забезпеченням за рахунок суспільства;

- відкрите насильство, яке набирає форми відкритих тиранічних режимів.

Командна політична система пройшла історичний шлях від правління єгипетських фараонів через панування тиранів Греції, імператорів Риму, феодальних абсолютних монархів до сучасних авторитарних, тоталітарних систем.

Командні системи ще існують в **Африці, Азії та інших країнах**. Історично доведено, що хоча на певних етапах розвитку суспільства командні системи можуть бути добре пристосовані для виконання проміжних завдань, проте у кінцевому підсумку вони є гальмом суспільного прогресу. Відомо, що так звані соціалістичні країни, лідери яких заявляли світові про гігантські успіхи, дедалі більше відставали від розвинених країн Заходу навіть у найбільш, здавалося б, благополучні часи їхнього існування.

Змагальна політична система має такі типологічні ознаки:

- політичний плюралізм;
- наявність багатьох центрів прийняття політичних рішень;
- наявність механізму впливу на державну владу різних центрів прийняття політичних рішень через "групи тиску", що інституційно відокремлені й змагаються між собою;
- визнання рівності й гарантій прав людини й об'єднань громадян;
- примус не виключається, але не є прямим, основним методом в управлінні;
- захист конституційного ладу, його правових засад;
- ставлення до права як до цінності та ін.

Змагальна політична система існувала у деяких рабовласницьких державах (наприклад, Афіни), феодальних містах-державах (російський Новгород, ганзейські міста-держави узбережжя Балтійського моря).

Утвердження цієї системи найбільш яскраво виявило себе **за капіталізму** з його постулатами вільної конкуренції, вільного товарообміну, природних прав людини. Змагальна політична система **Італії, Іспанії, Португалії, Греції та інших країн** продемонструвала свої позитивні сторони і висвітлила проблеми їхнього розвитку. Змагальна політична система може добре функціонувати за умов стабільного суспільства як єдиного соціального організму.

Соціопримирлива політична система має такі ознаки:

- висунення на перший план соціальних проблем у змаганні за утвердження політичних цілей і завдань;
- використання компромісів у вирішенні політичних та інших проблем;
- професіоналізм політичного управління;
- утвердження політичного плюралізму, що передбачає певні обмеження панівних сил, груп, які змагаються на ґрунті поступок, консенсусу, добровільних узгоджень сторін;
- високий рівень політичної культури;
- прагнення до утвердження соціального миру, соціальної справедливості;
- поступове і постійне здійснення соціальних програм;
- високий рівень захисту прав людини; політична безконфліктність; саморегульованість

Примітивні форми соціопримирливої системи знаходимо в **історичному минулому**. Однак справжня соціопримирлива система складається лише в умовах високого рівня економічного розвитку, зміцнюється в процесі переходу людства від конфронтації до співробітництва, від протиборства до створення єдиної нової цивілізації.

Наприк.50-х рр. Габріель Алмонд: в залежності від особливостей політичної культури і характеру взаємодії різних політичних інститутів виділив **чотири типи пол.систем:**

- англо-американський (Канада, США, Великобританія, Австралія):
 - однорідність пол..культури
 - чіткий розподіл влад на 3 гілки
 - наявність механізму стримувань і противаг
 - висока організованість, ефективність
 - стабільність
- континентально-європейський тип (Франція, Німеччина, Швейцарія):
 - поєднання елементів старої і нової пол..культури
 - домінують елементи, притаманні англо-саксонській політ.системі,
 - але більш помітний вплив традицій, структур доіндустріальної епохи
- доіндустріальний (частково індустріальний) - Африка і Латинська Америка:
 - орієнтація населення на лідера, а не на програми;
 - права і свободи громадян суттєво обмежені
 - поєднання елементів різних політ.культур
- тоталітарний (Китай, Північна Корея, В'єтнам, Куба).
 - відсталість
 - нестабільність
 - низький рівень політ.культури

3. Політична система України

Україна обрала **демократичний тип політ.системи**. Сьогодні у нашій державі – активний **процес формування нового типу політ.системи:**

- формування системи органів місцевого самоврядування
- запровадження інституту президентської влади
- поділ політ.влади
- наявність механізму стримувань і противаг.

Особливості політ.системи сучасної України визначаються наступними чинниками:

1 - відносно стабільна (на поверхні) система, здатна легко трансформуватися в нестабільну через поглиблення конфліктів між основними політичними блоками, в т.ч. і всередині державного механізму, а також між різними регіонами.

2 - молода самостійна політична система, яка фактично не має досить ефективних традицій і досвіду самостійного функціонування. Історичні традиції державної суверенності України практично не зв'язані з процесом реалізації сучасних проблем суспільства.

3 - централізована з деякими елементами регіоналізації та децентралізації.

4 - перехідна від закритої до відкритої, від неправової до правової.

5 - легітимна для більшості населення

6 - перехідна до впровадження консенсусної моделі вирішення соціальних конфліктів (але на практиці зберігається і можливість суто конфронтаційної моделі)

7 - миролюбна, неагресивна

8 - система, яка поки ще не здатна забезпечити зростання рівня і якості добробуту всіх основних верств населення.

9 - світська (на відміну від атеїстичної або релігійної)

10 - етатизована (одержавлена)

11 - система з недостатньо високим інтелектуальним рівнем політики

В сучасній Україні існує і специфічний "змішаний" політичний режим, в якому поєднуються ознаки всіх основних чистих різновидів політичних режимів: демократичного, авторитарного, авторитарного, диктаторського, тоталітарного, анархічного, охлократичного. Передбачити напрямок подальшої еволюції політичного режиму сучасної України досить складно, тому що характер еволюції залежить від надто величезної кількості факторів, і внутрішніх, і зовнішніх.

Основні напрями формування і розвитку політ.системи України:

- 1 – побудова демократичної правової соціальної держави
- 2 – утвердження громадянського суспільства
- 3 – подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин, політ.принципів і норм
- 4 – зростання політ.свідомості та політ.культури суспільства і особи
- 5 – вдосконалення діяльності ЗМІ.

ТЕМА: Політичні партії і партійні системи

План

1. Політична партія: поняття, структура, функції.
2. Типологія політичних партій.
3. Партійні системи.
4. Сучасна партійна система України.

Основні поняття: багатопартійна система, біпартійна система, однопартійна система, партійна система, політична партія.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Політичні партії – важлива складова частина громадянського суспільства і правової держави. Їх формування – результат високої політичної свідомості і активності населення, найважливіший показник демократичності держави. Актуальність даної теми обумовлена процесом становлення української партійної системи, який проходить складно, не завжди підтверджуючи вищенаведену істину про те, що наявність багатопартійної системи – це показник демократичності суспільства.

Вивчення першого питання слід починати з визначення сутності політичних партій. Студенти повинні прослідкувати історичний шлях цього терміну: від античних часів (Аристотель) до сучасного тлумачення (Закон України «Про політичні партії в Україні»), охарактеризувати основні підходи до розуміння сутності партії (ідеологічний, організаційний, інституціональний тощо). Чітке виділення суттєвих ознак політичної партії дасть змогу студентам порівняти партії з суспільно-політичними рухами та групами інтересів. Студенти повинні чітко усвідомити головну мету та значення політичних партій, визначити їх негативні риси, описати структуру політичної партії та проаналізувати основні функції партій в сучасному суспільстві.

В процесі засвоєння теми студенти повинні ознайомитися з різними теоріями й концепціями політичних партій: виділення трьох стадій формування політичної партії (М.Вебер), формулювання залізного закону олігархії (Р.Міхельс), вчення про організаційну структуру і класовий характер партій (К.Маркс) та ін.

2. Друге питання теми вимагає від студентів чіткого визначення критеріїв типології політичних партій: організаційна структура і характер членства, ідеологія, соціальна база, місце у системі влади, цілі й характер діяльності тощо. Далі необхідно проаналізувати різні варіанти партійних класифікацій (залежно від різних критеріїв). Аналіз партійної типології передбачає характеристику кожного типу партій, наведення прикладів із сучасного політичного життя, порівняння партій різних типів (кадрові – масові, регіональні – загальнодержавні, ліві – праві, правлячі – опозиційні та ін.).

3. Вивчення третього питання слід починати з визначення поняття «партійна система» та виділення критеріїв типології партійних систем. Необхідною умовою оволодіння матеріалом є знайомство студентів з класичною типологією партійних систем італійського політолога Дж. Сарторі. Слід проаналізувати кожний з семи типів партійних систем: виділити їх характерні риси, визначити ступінь стабільності й ефективності системи, назвати відповідний їй тип політичного режиму, навести приклади країн з відповідною партійною системою. Проблемним завданням для студентів повинно стати вирішення протиріччя: багатопартійність, з одного боку, є показником демократичності суспільства, а, з іншого боку, вона часто стає джерелом нестабільності й агресивності суспільства, що починає загрожувати його демократичності. Для вирішення цього протиріччя необхідно з'ясувати, чому багатопартійність часто виступає як джерело нестабільності суспільства, чому біпартійність вважається найбільш ефективною і демократичною системою,

знайти шляхи зміцнення стабільності і суспільної згоди між партіями.

4. При розгляді партійної системи України необхідно проаналізувати шляхи й етапи її становлення, показати специфіку українських партій, наприклад, специфічність розуміння лівих і правих партій. На основі інформації періодичних видань й Інтернет-мережі слід дати більш детальну характеристику найчисленнішим і найвпливовішим українським партіям і блокам (тип, лідери, основні програмні цілі, соціальні й регіональні особливості тощо). Використовуючи класифікацію Дж.Сарторі, студенти повинні показати, ознакам якого типу (чи типів) відповідає сучасна українська партійна система.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Політична партія: поняття, структура, функції

Політична партія - добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Поняття «партії» для позначення політичної організації використовувалося ще в античному світі (Аристотель). Перші наукові уявлення про партії: Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Дж. Вашингтон, Дж. Медісон, А. де Токвіль, Е. Берк. Початок XX ст.: проблеми політичних партій досліджували М. Вебер, Г. Моска, В.Парето, Р. Міхельс та інші.

Три основних підходи в розумінні сутності партії:

1. партія - ідеологічна спільність людей, їх добровільне об'єднання навколо якоїсь ідеології (ліберальний підхід);
2. партія - організація певного суспільного класу чи соціальної групи (марксистський підхід);
3. партія - громадська організація, інститут політичної системи, головним завданням якого є завоювання, утримання й використання державної влади (інституціональний підхід).

Ознаки політичних партій: наявність ідеології, певна тривалість існування в часі, наявність організаційної структури, прагнення влади, пошук народної підтримки.

Партія відрізняється від суспільно-політичного руху тим, що має організаційну структуру й детально розроблену політичну програму. Партія відрізняється від групи інтересів тим, що прагне до завоювання державної влади, а не обмежується лише здійсненням впливу на неї.

Зародки політичних партій у вигляді станових угруповань склалися ще в рабовласницькому і феодальному суспільстві. Політичні партії в сучасному їх розумінні виникли лише у другій половині XIX ст.

Три стадії розвитку партій (за М. Вебером): аристократичні угруповання; політичні клуби; масової партії. Перші масові партії: 1861 р. - Ліберальне товариство реєстрації виборів (Англія), 1863 р. - Всезагальна німецька робітничка спілка (Німеччина), 1867 р. – консервативна партія (Англія). Середина XX ст.: еволюція виборчого права (а саме: утвердження прямих, рівних, загальних виборів при таємному голосуванні) призвело до остаточного формування політичних партій у сучасному розумінні.

Головна мета політичних партій - представництво в політичній системі тих верств населення, інтереси яких вона відображає. Через це представництво за допомогою партій громадянське суспільство й держава об'єднуються в єдине ціле. Політичні партії є важливою ланкою, що поєднує громадянське суспільство й державу, сприяючи подоланню або пом'якшенню конфліктів між ними. Завдяки партіям суспільство здійснює контроль над державою, а держава - зворотний зв'язок із суспільством.

За допомогою політичних партій громадянське суспільство делегує до владних структур своїх представників, здійснює вибір між різними концепціями суспільного розвитку, контролює діяльність вищих державних органів. Без опори на партії неможлива робота парламенту.

Основні функції політичних партій в сучасному суспільстві:

- політична: боротьба за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні, політичне представництво соціальних інтересів, участь у розробці, формуванні і здійсненні політичного курсу держави; політична соціалізація - сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи;
- соціальна: соціальна інтеграція - узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій;
- ідеологічна: розробка ідеології, політичних доктрин і програм;
- управлінська: підготовка та висунення кадрів для апарату держави, партії, громадських організацій, участь у формуванні й діяльності всіх ланок державного апарату;

- електоральна: формування громадської думки, політичне рекрутування - залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців.

2. Типологія політичних партій

Критерії типології партій: соціальна основа, організаційна структура і характер членства, ідеологія, місце у системі влади, цілі й характер діяльності тощо.

За соціальною основою розрізняють класові (робітничі, селянські, дрібних, середніх і великих власників тощо), національні, жіночі, регіональні та інші політичні партії.

Кожна з політичних партій орієнтується на певну систему цінностей, більшість із яких (власність, праця, демократія, свобода, рівність, справедливість, солідарність тощо) є загальнолюдськими і приваблюють на бік партії представників різних суспільних класів і соціальних версти. У такому разі партія виступає як інтеркласова, або партія виборців (демократична й республіканська партії США.)

Регіональні партії діють в регіональному масштабі й відбивають інтереси населення певного адміністративно-територіального утворення, автономії чи суб'єкта федерації. В діяльності таких партій часто проявляються націоналістичні й сепаратистські тенденції.

Гротескні партії не мають більш-менш певної соціальної бази, а об'єднують прихильників якого-небудь роду занять чи захоплення. Не претендуючи на владу, вони досить стійко відстоюють своє коло інтересів, мають невеликий, але згуртований склад.

За типом організаційної структури партії поділяються на кадрові й масові. Кадрові партії (консервативні й ліберальні партії країн Західної Європи, республіканська й демократична партії США): мало чисельні, керівництво належить небагатьом впливовим професійним політикам, є децентралізованими об'єднаннями зі слабкими зв'язками, спираються на фінансову підтримку підприємницьких структур, не мають фіксованого членства, діють переважно під час виборчих кампаній.

Масові партії (більшість соціал-демократичних, соціалістичних, комуністичних, християнських партій): об'єднують велику кількість членів, керівництво належить професійним політикам, постійній професійній бюрократії, мають розгалужену організаційну структуру з тісним постійним зв'язком всередині, головне джерело фінансування - членські внески (тому мають фіксоване членство), мають чітку ідеологічну орієнтацію, беруть активну участь у виборах.

За ідеологією партії поділяються на ідейно-політичні (з чітко визначеною ідеологічною спрямованістю: комуністичні, соціал-демократичні, ліберальні, консервативні, фашистські, християнські, ісламські тощо), прагматичні (орієнтуються не на певну ідеологію, а на широкий спектр ідей і суспільних проблем з метою залучення на свій бік якомога більше виборців) та харизматично-вождистські (формується навколо особи конкретного політика і діють як групи його підтримки).

З часів Великої французької революції XVIII ст. існує поділ на ліві, центристські й праві партії. Соціальною базою лівих партій (комуністичних, соціалістичних, соціал-демократичних) є здебільшого наймані працівники, правих (ліберальних, консервативних, націоналістичних, фашистських тощо) - власники.

За місцем у системі влади розрізняють правлячі й опозиційні політичні партії.

За цілями й характером діяльності партії поділяються на революційні, реформістські, консервативні та реакційні.

3. Партійні системи

Партійна система - це сукупність діючих у країні політичних партій, відносини між ними, а також з державою.

У країнах сучасного світу склались різні партійні системи. Розрізняються вони залежно від кількості діючих у країні політичних партій, основних принципів їхньої взаємодії, за ідеологічною та іншими ознаками.

Одна з найбільш деталізованих типологій партійних систем запропонована Дж. Сарторі, який розрізняє 7 типів партійних систем.

1. *Однопартійна система* (СРСР, Албанія, Куба, Монголія):

- правляча партія є єдиною (КПРС);
- зрощення партійного апарату з державним;
- тоталітарний або авторитарний режим.

2. *Система з партією-гегемоном* (Мексика):

- існування декількох номінальних партій;
- тільки за однією партією постійно закріплюється роль правлячої партії (гегемона);

- відсутність реальної партійної конкуренції;
 - авторитарний або тоталітарний режим.
3. *Система з домінуючою партією* (Японія, Індія, Швеція):
- наявність декількох незалежних одна від одної партій;
 - тривале і безперервне перебування при владі однієї з них (перемога на виборах і одноосібне формування уряду);
 - демократичний політичний режим.
4. *Двопартійна система* (США, Канада):
- декілька партій, серед яких домінують дві найпотужніші партії;
 - формування уряду однією з двох партій, що перемогла на виборах;
 - впливова опозиція з боку партії, що програла вибори;
 - демократичний політичний режим.
- Найбільш стабільна партійна система.
5. *Система поміркованого плюралізму* (Бельгія, Швейцарія):
- в парламенті представлені три-п'ять партій;
 - жодна з партій не переважає;
 - уряд формується коаліцією партій, згідно з кількістю місць у парламенті;
 - відсутня парламентська опозиція, тобто немає таких партій, які взагалі виступають проти існуючої соціально-економічної й політичної системи;
 - демократичний політичний режим.
6. *Система поляризованого плюралізму* (Італія):
- наявність великої кількості невеликих партій, які утворюють блоки під час передвиборчої кампанії;
 - формування уряду партіями центру;
 - наявність двополярної - ліва і справа - деструктивної опозиції;
 - гостре ідеологічне розмежування між центром і право-лівою опозицією;
 - демократичний політичний режим.

Менш стабільна, ніж система поміркованого плюралізму.

7. *Атомізована система* (Малайзія):
- наявність багатьох маловпливових і нечисельних політичних партій;
 - формування уряду або на основі широкої коаліції партій, або взагалі на позапартійній основі;
 - авторитарний або тоталітарний режим.

Атомізована партійна система характерна для перехідних суспільств. Вона неефективна й найменш стабільна серед інших і з часом еволюціонує до системи поляризованого або поміркованого плюралізму.

4. Сучасна партійна система України

Процес становлення багатопартійності в Україні розгорнувся з початком перебудови. З'являються альтернативні офіційній політиці так звані неформальні рухи, які не мали фіксованого членства, не ставили перед собою чітко сформульованих політичних завдань (Товариство Лева, Товариство української мови імені Т.Г.Шевченка та ін.)

Першою партією, яка 1990 р. (ще за умов монополії КПРС на владу) зареєструвалась у Міністерстві юстиції, була Українська республіканська партія. У 1991 р. було зареєстровано вже 7 партій, серед яких Партія зелених України, Партія демократичного відродження України, Соціалістична партія України.

Процес становлення багатопартійності прискорився з прийняттям 24.08.1991 р. Акту проголошення незалежності України і проведенням 01.12.1991 р. референдуму з питання державної незалежності України. У 1992 р. було зареєстровано ще 6 політичних партій, у 1993 р. - 15 партій.

Нові політичні партії утворювалися і в наступні роки. На початок 1996 р. в Україні було зареєстровано 37 партій, у 2002 р. - більш як 120 партій. На 18.04.2018 р. в Мініюсті зареєстровано 352 політичні партії.

На сьогодні найчисленнішими і найвпливовішими (парламентськими) політичними партіями України є: «Народний фронт» (А.Яценюк); «Блок Петра Порошенка»; «Самопоміч» (А.Садовий); «Опозиційний блок» (Ю.Бойко); «Радикальна партія» (О.Ляшко); «Батьківщина» (Ю.Тимошенко).

Решта політичних партій нечисленні, мало користуються широкою підтримкою населення і не справляють відчутного впливу на політику держави. Більшість із них виникли з ініціативи їхніх

лідерів, як об'єднання порівняно невеликих груп людей. Більшість партій не зуміли знайти належної підтримки в українського народу і виборців.

Питання для самоконтролю:

1. Чим політична партія відрізняється від суспільно-політичного руху?
2. Які негативні риси партій виділяв Р.Міхельс?
3. Опишіть різні варіанти класифікації політичних партій.
4. Від яких історичних подій бере початок поділ політичних партій на ліві, центристські і праві?
5. Охарактеризуйте тип однієї з відомих сучасних партій (за власним вибором) за різними критеріями.
6. Які існують різновиди однопартійних систем?
7. Які політичні партії існують в Україні? Які з них можна віднести до лівих, які – до правих партій?
8. Визначте правові основи створення і діяльності політичних партій в Україні (згідно з Законом України «Про політичні партії в Україні»).